

36. Deel 2: een stuk ontwikkelingsgeschiedenis

De molen was eeuwenlang zeer belangrijk voor dit gebied

De molen is eeuwenlang van enorm belang geweest voor de ontwikkeling van Spoorдонк en het verdere gebied erom heen. De molen reguleerde het water in de Beerze en daarmee ook het waterpeil in het gehele stroomgebied. Het landschap maakte eeuwenlang deel uit van de biotoop van de molen en het gehele gebied erom heen behoorde toe aan één eigenaar. Die het dikwijls niet zo nauw nam als het gebied een tijdlang onder water stond. Want het water op het landschap was toch immers voorbestemd als energiebron voor de watermolen. Maar het landschap kreeg in de 19e eeuw steeds meer een andere bestemming. Bovendien was het water als energiebron voor de molen vanaf eind 19^e eeuw niet meer zo belangrijk door de ontwikkeling van stoommachines en later brandstofmotoren. Kortom het nut en de efficiency van een door water aangedreven molen was eigenlijk in het begin van de 20^e eeuw achterhaald

Langzame versnippering van het landschap

Zogezegd kwam in het begin van de 20^e eeuw daar verandering in. Het landschap werd steeds meer versnipperd door de ontwikkeling van woningbouw en vooral door de afzonderlijke landbouwbedrijven, die ieder hun eigen stukken grond her en der hadden liggen. In de jaren vijftig van de vorige eeuw werd de landbouw steeds grootschaliger en efficiënter. Maar de percelen grond waarop geboerd werd waren klein van oppervlakte en lagen versnipperd in het landschap. Wat de bewerking van die gronden bemoeilijkte.

Ruilverkaveling Oirschot-Best in de zestiger jaren

Dat resulteerde in de zestiger jaren van de vorige eeuw in een grootscheepse ruilverkaveling. De Ruilverkaveling Oirschot-Best. In een periode van ruim twintig jaar is het gehele landschap veranderd. Kleine stukjes grond werden uitgeruild om te komen tot grote oppervlaktes, die tot één eigenaar behoorde. Zo kwam er volop ruimte voor grote moderne efficiënte landbouwbedrijven. Landbouwgebieden werden aaneengesmeed tot grote kavels zodat de boeren veel efficiënter konden werken. En de tussenliggende sloten werden gedempt. De ontwikkeling van de landbouw kreeg hoge prioriteit. Er werd gewerkt met grote kapitale landbouwmachines. De kwaliteit van de Nederlandse landbouwproductie steeg enorm en Nederlandse landbouwproducten werden en zijn nog steeds wereldwijd gewild.

Afwateringskanaal

De molen functioneerde in die tijd nauwelijks. Om het waterpeil goed te kunnen reguleren werd er om de molen heen een afwateringskanaal gegraven met daarin een stuw. In tijden van waterschaarste kon de stuw worden gesloten en werd het water vastgehouden en in tijden van overvloed van water door bijv. langdurige hevige regenval worden geopend, waardoor het water sneller kon worden afgevoerd. Het waterschap De Dommel nam hierbij de regie over voor het gehele gebied. En was het gedaan met de Watermolen. Het Waterschap was voortaan verantwoordelijk voor de regulering van de waterstand. Dit was van enorm belang want het water stond soms aanzienlijk hoger dan de omgeving en dus ook hoger dan de bebouwde kom van Spoorдонк. Maar ook dikwijls veel lager zodat het water vastgehouden moest worden om uitdroging van het boerenland te voorkomen. Landbouw en woningbouw kregen steeds meer een prominentere rol. Omdat de molen geen functie meer had werd de druk

op de familie van Esch om iets met die molen te ondernemen steeds groter. De molen stond er maar te verpieteren. Menigeen in Oirschot vroeg zich af wat er met die molen zou gaan gebeuren. Het was duidelijk dat er op korte termijn een beslissing genomen moest worden. De familie wilde wel, maar voor welke prijs. En wie had er interesse in. Sjef Van Esch, een van de zeven eigenaren van de onverdeelde boedel wilde de molen persé niet verkopen. Hij had zich al die jaren niet voor niets over de molen ontfermd, sloop er dikwijls om de molen niet onbeheerd achter te laten tot prooi van baldadige jongeren. De gemeente bemoeide zich ermee. En voor het Waterschap was die molen een doorn in het oog. Overigens kwam het in Brabant veel voor dat Waterschap en eigenaren van watermolens tegenover elkaar stonden. Met als veelgebruikt argument dat Waterschap het algemeen belang diende en eigenaren van een watermolen slechts het belang van alleen de betreffende watermolen en zijn directe leefomgeving.

Het afwateringskanaal dat om de molen heen is gegraven i.v.m. de ruilverkaveling in de jaren zestig

Watersnood in 1970 in Spoordonk

Daar kwam bij dat er in 1970 door overvloedige regenval zoveel water de Beerze werd opgestuwd dat de stuw in het pas in gebruik genomen afwateringskanaal het niet meer aankon en gevreesd moest worden dat de dijken het zouden begeven of dat het water over de dijk heen zou slaan. Zelfs het leger werd ingeschakeld met het vullen van zandzakken om de dijken te verhogen. Zie bijgaande foto's vlak voor de molen.

Het leger werd ingeschakeld om zandzakken te vullen om daarmee de dijken te verhogen. Op de achtergrond de voormalige rentmeesterwoning die oorspronkelijk ook behoorde tot de biotoop van de watermolen.

Het water staat hoger dan de bebouwde kom van Spoordonk

Het was nu dus echt gedaan met de watermolen. Dus afbreken?!?!?!.

De grote 'sta in de weg' moest maar verdwijnen. Een oud gebouw dat in het geheel niet meer functioneerde. En er ook geen concrete plannen bestonden om het te renoveren!! Het was maar beter dat dit gebouw zou verdwijnen. Het algemeen belang moest immers voorop staan. En als die ruïne eenmaal verdwenen was kon op die plaats het water in één rechte lijn worden afgevoerd richting de Kampinase Heide. Over deze herziene plannen om deze bouwval op te kopen was men het unaniem eens. Zowel het Waterschap de Dommel, de Provincie als de familie van Esch. Voor de familie zou er dan eindelijk een einde komen aan de onverdeelde boedel, waar zoveel jaren over is gekissebist. Maar familielid Sjef was tegen.

Sjef van Esch hield stand.

Er volgde juridisch procedures. De argumentatie dat de molen moest verdwijnen was steeds en uitsluitend gebaseerd op het algemeen belang. Het waterschap de Dommel verantwoordelijk voor de waterstand in dat hele gebied kon die verantwoordelijkheid niet op zich nemen zolang zij niet het uitsluitende recht van opstuwing had. Maar de vader van Emile, Sjef, die zoveel jaren de molen heeft beheerd en er heel wat nachtjes in z'n eentje daar heeft geslapen om te voorkomen dat baldadige jeugd het gebouw verder zouden ruïneren, liet zich door die argumentatie niet overtuigen en ging telkens opnieuw procederen. De ene na de andere beslissing viel steeds in het nadeel van Sjef uit. Sjef ging zelfs tot aan de Hoge Raad. Ondanks alle druk hield hij stand. De koppigheid en vasthoudendheid waarmee hij zijn standpunt verdedigde was bewonderingswaardig. Bovendien beschikte hij over een belangrijk wapen. Dat niemand kende.

Sjef van Esch, de vader van Emile

Het Stuwrecht

De Spoordonkse Watermolen daterend van vóór 1400 heeft rond 1500 stuwrecht gekregen van Karel de V. Het is een 'Heerlijksrecht' dat aan bepaalde watermolens werd gegeven en waarmee het water van een waterloop tot een bepaald peil, het zg. pegelniveau, opgestuwd mag worden om daarmee een waterrad van een watermolen in beweging te brengen. Alle overige 'heerlijksrechten' zoals visrecht, banrecht etc. zijn in de Franse Tijd komen te vervallen, behalve het stuwrecht, dat is in het herziene Burgerlijk Wetboek van 1829 gebleven. En op dat stuwrecht in het burgerlijk wetboek baseerde Sjef zich. Want

de Spoordonkse Watermolen had zo'n stuwrecht. In z'n eentje is hij met dit recht gaan pleiten om de watermolen behouden te krijgen tot aan de Hoge Raad aan toe. Juridische bijstand kon hij niet betalen en de familie werkte niet mee. Want die wilde de molen al lang verkopen.

Karel de V

Karel de V is in 1500 geboren in Gent en in 1558 overleden in Spanje. Hij was een telg uit het Habsburgse Huis. Hij regeerde als landsheer onder de titel keizer Karel de V over alle Nederlandse Gewesten. Tevens was hij van 1516 tot 1556 koning van Spanje als Karel de I en van 1519 tot 1556 keizer Karel over het Roomse Duitse Keizerrijk. Zijn Europese rijk was het grootste sinds het rijk van Karel de Grote. Zelfs groter dan het Romeinse Rijk.

De onderkaak van Karel de V

Oneerbiedig heet het een centenbak', en in medische termen 'prognathie'. Keizer Karel V werd geboren met een sterk vooruitstekende onderkaak, met hangende onderlip, waardoor hij zijn mond niet kon sluiten. Hij sprak als gevolg daarvan moeilijk

verstaanbaar. Zich bewust van zijn handicap werd hij een zwijgzame man. Voedsel kauwen ging hem, vanwege de open mond moeilijk af, waardoor hij het wegspoelde met wijn en bier. Dat bezorgde hem ernstige maagklachten. Na zijn veertigste werd hij bovendien regelmatig geteisterd door jichtaanvallen. Toch weerhield de kwalen hem er niet van om bij elke grote militaire actie zelf het bevel te voeren. Tijdens jichtaanvallen liet de altijd reizende keizer zich vervoeren in een draagbed dat tussen twee paarden werd gehangen. Bij een val uit zo'n draagbed verloor Karel in 1550 vrijwel al zijn voortanden. In de 19^e eeuw werd Karels graf in het Escorial bij Madrid geopend. Uit het gebalsemde lijk van de keizer bleek dat hij aan alle kanten een scheefgegroeid lichaam had. Ook werd daaruit het bewijs geleverd dat de verhalen en afbeeldingen over de proporties van Karels onderkaak niet waren overdreven. De onderkaak stak meer dan twee centimeter uit.

Wij, Juliana, Koningin der Nederlanden.....

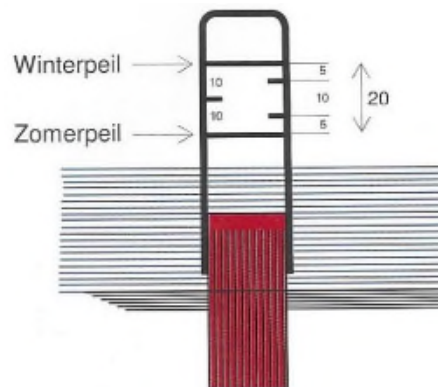
Met die kennis en het bewijs van stuwrecht, verleend door Karel de V in handen kon de Hoge Raad niks anders doen dan Sjef in het gelijk te stellen en mocht hij het stuwrecht van de Raad van State behouden. Sjef kreeg een door Koningin Juliana officieel ondertekende beschikking, waarin staat dat hij het stuwrecht mag behouden. En kon de molen blijven bestaan. Een geweldig resultaat maar de molen moest dan wel totaal gerenoveerd worden. Die verplichting moest de familie van Esch wel op zich nemen. En dat is moeilijk met een onverdeelde boedel tussen rechthebbenden met tegengestelde belangen. Het heeft dan ook tot de dood van Sjef geduurd alvorens Emile als uiteindelijke eigenaar kon beginnen.

Luchtfoto van het complete complex. Met daarin duidelijk zichtbaar de stuw in het afwateringskanaal. De foto is rond 1960 genomen.

De pegel

De pegel is een teken dat bij de molenaar aan een muur of op een paal is bevestigd om het niveau aan te geven tot welke hoogte de molenaar het water mag opstuwen. Werd het water door de molenaar hoger opgestuwd dan de pegel dan resulteerde dat in het onderlopen van stroomopwaarts gelegen weilanden. In dat geval kon de molenaar een hoge boete verwachten. In de winter was dat niet zo erg maar in de zomer hadden de boeren daar ernstig last van, omdat gemaaid hooi dat op het land lag als verloren werd beschouwd. Ook kan er op natte weiden niet worden gemaaid en gedroogd.

Verskillende soorten pegels

Het gedoe over de reclame op de gevel 'Wyers oude Jenever'

Voor de oorlog liep de hoofdweg van Oirschot naar Tilburg via Moergestel vlak voor de molen langs (zie foto). Een belangrijke weg voor die tijd met relatief veel verkeer. Op deze oude foto stond toen ook al "Wyers oude Jenever". Ook aan de andere kant stond

deze reclame maar is door weerinvloeden verdwenen. Hoe kwam deze reclame-uiting op die muur te staan? Daarvoor gaan we terug naar 1932 toen de opa van Emile graag agent wilde worden van 'Wyers, distilleerderij uit Dordrecht'. Hij werd per 1 november 1932 aangesteld. Hij moest literkruiken oude jenever verkopen per 10 stuks tegen een prijs van f. 2.85 per liter voor caféhouders en slijters en f 3.65 voor particulieren. Verkocht hij minder dan 10 liter per keer dan was hij 'beboetbaar'. Voor oude jenever kreeg hij 25 cent per kruik en voor jenever of brandewijn 5 cent. De leverancier liet op de gevel schilderen: "Wyers oude jenever". Gedeputeerde Staten in Den Bosch gaf toen hiervoor echter geen toestemming. Het bedrijf uit Dordrecht heeft tegen de afwijzing bezwaar gemaakt. En een nieuw verzoek ingediend. Daarop kregen ze als antwoord dat tot 1 januari 1934 ontheffing zou worden verleend.

Maar ook in 1957 moest een verzoek worden ingediend

In 1957 moest "De maalterij van Esch te Oirschot" bij de Provincie Noord Brabant ontheffing aanvragen voor het plaatsen van een groot bord met opschrift "Restaurant Sonnevanc 3200 m" in de kleuren zwart en geel en voor tweemaal de muurschildering "Wyers oude Jenever" ook in geel en zwart. Sonnevanc, een voormalig notariskantoor, was toen een luxe restaurant dat op 3200 meter van de molen aan de Spoorwagweg in Oirschot bereikbaar was. Dit bord en deze muurschilderingen waren toen aangebracht in strijd met de 'Verordening Landschapsschoon'. Werd binnen een maand geen ontheffing aangevraagd dan moesten deze reclame-uitingen verdwijnen. Op beide bezwaren, dus zowel op het bezwaar in 1932 als op de ontheffing in 1957 heeft de familie niet gereageerd zonder dat het ook maar enig gevolg heeft gehad. Zij hebben er nooit meer iets van gehoord. Sterker nog, zestig jaar later kregen ze er een prijs voor. Als een van de mooiste historische reclame-uitingen van Nederland. Emile moet wel echter tijdens rondleidingen uitleggen dat hier geen jeneverstokerij is gevestigd.

Bijzondere gebeurtenissen uit vroegere tijden van de molen.

Er hebben zich in vroeger tijden nogal eens bijzondere gebeurtenissen voorgedaan toen de molen nog enigszins functioneerde. Bekend is dat er achter het waterrad door de grote hoeveelheid water dat daar wordt neergestort er een kolk ontstaat. Het zg. waterwiel. Het waterwiel draait op de noordelijke helft van de aarde rechtsom en op de zuidelijke helft linksom. Door die voordurende draaiing van het water ontstaat er een trechter naar beneden waarbij het water naar boven wordt gezogen inclusief het zand van de bodem. En het zand verder wordt afgevoerd. Daardoor ontstaat er een put die wel 18 meter diep kan zijn. En dat is het geval pal achter de watermolen. De ontstane put werd vroeger gebruikt als een soort vuilnisbelt. Er werd allerlei puin ingestort.

De in 1967 gesloopte school waarvan het puin gestort is in het waterwiel van de Spoordonkse watermolen.

Zoals het puin van de lagere school in Spoordonk dat vroeger op de plaats stond waar nu Van Overdijk Tweewielers is gevestigd. Zelfs heipalen zijn erin gegooid. Die liggen door het steeds verder uitgraven van het zand op een behoorlijk diepte. Tegenwoordig is het storten van afval daar verboden. Dat puinstorten was ook noodzakelijk omdat het "waterwiel" steeds weer uitspoelde door de stroming van het water .

Het verdwenen paard

Zelfs is er een keer een paard in verdwenen.

Er kwam een boer met zijn erdkar vol troep naar de molen en liet het paard met kar achteruit de helling aflopen. Plotseling kon het paard de kar niet meer houden en het dier gleed met kar en al het waterwiel in. Er is nooit meer iets van het paard vernomen. Het zal ongetwijfeld opgevreten zijn door de paling want dat zijn aaseters.

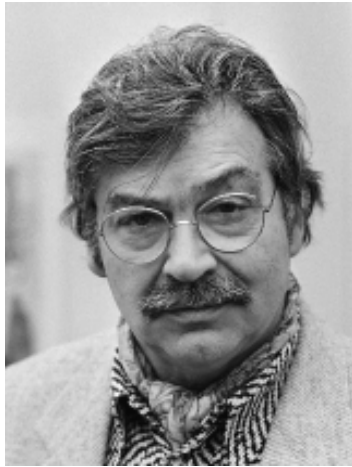
Oirschot en haar meubelindustrie

In de tweede helft van de vorige eeuw stond Oirschot bekend om zijn meubelindustrie. En bezat toen een tiental goed florerende meubelbedrijven. In de zeventiger jaren van die eeuw werden er regelmatig tijdens bepaalde weekends grote meubelshows gehouden, waar tienduizenden bezoekers een dagje Oirschot bezochten. Alle meubelfabrikanten namen daaraan deel. En het was druk in het dorp. Voor het maken van meubels heb je hout nodig. Een van die grote fabrieken was Erven & Co. Regelmatig kocht dat bedrijf vrachtwagens bomen uit het Zwarte Woud in Duitsland. Om deze bomen te kunnen bewerken moest er eerst alle groeisappen uitgehaald worden. Dat gebeurde door ze een paar maanden in stromend water te leggen. Het hout krijgt dan een veel vastere structuur. En wordt keihard. Gelijktijdig verdwenen ook allerlei insecten en ongedierte die hoofdzakelijk in de bast zaten. Een prachtige plek om de bomen in stromend water te leggen was in het water vlak voor de watermolen. Dikwijls lagen daar honderden bomen. Daarna werden de bomen opgehaald en bij de fabriek ontdaan van de schors, in planken gezaagd en onder een afdak bij de meubelfabriek in de wind gedroogd. Daarna kon het hout pas bewerkt worden. Interessante bijkomstigheid is dat deze fabriek de kerkbanken gemaakt heeft na de verwoesting van de kerk in 1944. Inmiddels doen ze al ruim 70 jaar dienst in de St. Petrusbasiliek in het centrum van Oirschot.

Karel Appel

De in 1921 geboren en in 2006 gestorven beroemde schilder Karel Appel heeft tijdens de Tweede Wereldoorlog enige tijd in Oirschot gewoond. Dat was in 1942 toen hij

weigerde in de kapperszaak van zijn ouders te gaan werken. Hij wilde liever schilderkunst studeren. Hij moest het huis uit en ging aan de Rijksacademie in Amsterdam schilderkunst studeren. Om zijn studie te kunnen betalen kreeg hij een beurs, die hij door bemiddeling van de nationaalsocialist Ed Gerdes kreeg. Achteraf is hem verweten dat hij ging studeren tijdens de Duitse bezetting, terwijl de Duitsers in eigen land een zeer repressief beleid voerden tegen de zogenoemde Entartete Kunst en binnen Nederland vooral tegen kunstenaars van Joodse afkomst. Tijdens deze studie heeft hij enige tijd doorgebracht in Oirschot in café Het Vrijthof aan de Molenstraat. In de pui aan de buitenkant van dat pand is een gevelsteen

ingemetseld die de herinnering aan zijn verblijf levendig houdt. Tijdens die korte tijd dat hij in Oirschot vertoefde heeft hij een pentekening gemaakt van de achterkant van de Spoordonkse Watermolen.

Café Vrijthof in de Molenstraat. De pentekening van de Watermolen. De tegel in de pui van café Vrijthof.

Twee foto's van gebeurtenissen bij de Watermolen.

Een oude foto van rond 1900 van de Spoordonkse watermolen

De bevrijders vóór de Spoordonkse watermolen

In 2019 vierde Oirschot dat het 75 jaar is bevrijd. De exacte datum van de bevrijding is 24 oktober 1944. De opmars van de bevrijders geschiedde vanuit Best dat midden in de operatie market Garden lag. Vandaaruit ging een Schotse Divisie richting Oirschot om Brabant verder in westelijke richting te bevrijden. Op dit punt werd de opmars tegengehouden omdat de brug over de Beerze, die vlak vóór de watermolen lag, te zwak was om zwaar materieel zoals tanks en carriers te kunnen dragen. Eerst moest er een zg. Baileybrug over de Beerze worden aangelegd. Vandaar dat deze kant van Oirschot pas op 25 oktober 1944 is bevrijd. (zie de video van de opmars van de bevrijdingstroepen: <https://www.oirschotsheem.nl/interviews-jan-achter-verhaaltje-nr-23>)